

տի բոլոր ժանրերով: Կան նաև աշուղներ երիտարի, Իսպիրի, Զարուրի, Զերի, Լուֆիի, Ազատ Կալֆաշի, Բերիշանի երգերը: Այդ նյութերի հիման վրա Թ. Ազատյանը 1930-ական թթ. զբաղվել է թուրքերենով ստեղծագործող հայ աշուղների գործերի ուսումնասիրությամբ: Նա սխտեմավորել է իր հավաքած նյութը, լատինատառ թուրքերենով մեքենագրել XV—XIX դդ. 150 հայ աշուղների գործերը, կազմել յուրաքանչյուրի համառոտ կենսագրությունը, այս արժեքավոր աշխատությունը չի տպագրվել: Ժողովածուն հայ մշակույթի պատմության հիշյալ բնագավառի ուսումնասիրության միակ համահավաք աղբյուրն է:

Թ. Ազատյանի հավաքածուի մեջ հաշվվում է 13 հազար նամակ, դրանք մեծ մասամբ XIX դարի սկզբից մինչև ներկա դարի 30-ական թթ. հայ մշակույթի, կրոնական, քաղաքական, հասարակական գործիչների նամակներն են բազմապիսի հարցերի վերաբերյալ, որոնց մեջ արտացոլված են մոտ երկու հարյուրամյակի ընթացքում հայ հասարակական միտքը հուզող բոլոր հարցերը՝ ազգային-ազատագրական շարժման դրվագներ, հայկական հարցի պատմության վավերագրեր: Եթե հայ կաթողիկոսների, Պոյսի, Երուսաղեմի պատրիարքների, հասարակական գործիչներ Գաբրիել Նորատունկյանի, Կարապետ Ազյանի, Հարություն Տատյանի նամակներն ու գրությունները արժեքավոր են հասարակական-քաղաքական կյանքի ճանաչողության տեսակետից, ապա Գարեգին Սրվանձտյանի, Թովմաս Թերզյանի, Հովսեփ Շիշմանյանի,

Երվանդ Ստյանի և այլ մտավորականների նամակները գալիս են լույս սփռելու արևմտահայ մշակութային կյանքի բազմաթիվ մութ հարցերի վրա:

Անհրաժեշտ է նշել, որ այս հավաքածուի շնորհիվ համայնքից թանդարանում պահվող արևմտահայ գրողների ինքնագրերի թիվը, թանդարանի համար մեծ արժեք ունեն Մկրտիչ Պեչիկյանի, Նահապետ Թուսինյանի, Հարություն Մամբրյանի, Թուրեն Որբերյանի, Թուրեն Սեակի, Ազիա Տեմիրճիպաշյանի ինքնագրերը, որպիսիք մինչ այդ թանդարանը չուներ:

Անցած 17 տարիների ընթացքում այս հավաքածուն լայնորեն օգտագործվել է Հայաստանի և Եղբայրական հանրապետությունների գիտնականների կողմից հայ ժողովրդի անցյալի, նրա դրականության, արվեստի, մամուլի, պատմության, այլ ժողովուրդների հետ ունեցած մշակութային կապերի ուսումնասիրության համար:

Հարուստ է նաև Թ. Ազատյանի արխիվին կից հալադիտական գրադարանը, որն ունի հայերեն, հայատառ, արարատառ, լատինատառ թուրքերեն, անգլերեն, ֆրանսերեն 3500 գիրք: Հայերենների թվում կան տասնյակ հնատիպ հազվագյուտ գրքեր, որոնք լույս են տեսել հայ տպագրության սկզբնավորման շրջանում՝ 1512—1800 թթ.: Գրադարանը ես նպաստում է հայ ժողովրդի հոգևոր մշակույթին վերաբերող բազմաթիվ հարցերի ուսումնասիրությանը:

Գ. ՄԱԿՈՅԱՆ

ՀԱՅԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ԱՐԵՎՄՈՒՏՔՈՒՄ (Մատենագիտություն, 1973)

Jes P. Asmussen, Der apokryphe dritte Korintherbrief in der armenischen Tradition, *Acta Orientalia* (Copenhagen), vol. 35 (1973), p. 51—55.

C. Badridze, Deux etudes pour servir à l'histoire du Tao. I. Observations concernant le Testament d'Eustathius Boilas. II. Codicille du manuscrit arménien „La Légende de la Ville de cuivre.“ *Bedi Kartlisi* (Paris), vol. 31 (1973), p. 167—186.

M.-L. Chaumont, Conquetes Sassanides et Propaganda Mazdeene, *Historia* (Wiesbaden), vol. 22 (1973), p. 664—710 [Տե՛ս հաճապե՛ս § II, A. Conquetes en Transcaucasie, p. 684—692, B. Propagande mazdeene et cultes nationaux: Arménie, Iberie, Albanie, p. 701—709].

P. Cuneo, Le Basiliche paleocristiane

armene, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 217—239.

P. Cuneo, Le Chiese paleocristiane armene a pianta centrale, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 241—262.

Я. Дамкевич, Э. Трыярески, Армяно-кипчакская надпись из Львова (1609 г.) и вопросы изучения средневековых памятников армянской эпиграфики, *Rocznik Orientalistyczny* (Warsaw), vol. 35 (1972—3), p. 123—135.

F. De Maifei, L'origine della cupola armena, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 287—307.

F. De Maifei, Rapporti tra l'architettura

- tura urarea e l'architettura armena, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*. Ravenna, 1973, p. 275—286.
- G. Dmitriev, Древнейшее право в средневековой Палестине и в Киликийском армянском царстве, *Byzantinoslavica* (Prague), vol. 34 (1973), p. 19—28.
- C. J. F. Dowsett, Quelques ouvrages recents sur l'art medieval armenien, *Cahiers de civilisation médiévale* (Poitiers), vol. 16 (1973), p. 215—219. [Հիմնականում Մ. Տեր-Ներսիսյանի *Armenian Manuscripts in the Freer Gallery of Art*, Washington, 1963, ախտորոշյալ ծախիս]։
- S. Duguid, The Politics of Unity: Hamidian Policy in Eastern Anatolia, *Middle Eastern Studies* (London), vol. 9 (1973), p. 139—155.
- R. W. Ferrier, The Armenians and the East India Company in Persia in the Seventeenth and Early Eighteenth Centuries, *Economic History Review* (Cambridge), 2nd series, vol. 26 (1973), p. 38—62.
- T. B. Frata docchi, Le Basiliche armenie a tre navate e cupola, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 159—178.
- T. B. Frata docchi, La Cattedrale di S. Giovanni a Mastara, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 179—193.
- J. A. C. Greppin, The Origin of Armenian Nasal Suffix Verbs, *Zeitschrift für vergleichende Sprachforschung* (Göttingen), vol. 87 (1973), p. 190—198.
- E. V. Gulbenkian, The Significance of the Narrative describing the Traditional Origin of the Armenians, *Le Muséon* (Louvain), vol. 86 (1973), p. 365—375.
- Richard G. Hovannisian, Armenia and the Caucasus in the Genesis of the Soviet-Turkish Entente, *International Journal of Middle East Studies* (Cambridge), vol. 4 (1973), p. 129—147.
- Dickran K. Kouymjian, Problems of medieval and Muslim Historiography: The Mxit'ar of Ani Fragment, *International Journal of Middle East Studies* (Cambridge), vol. 4 (1973), p. 465—475.
- G. Lafontaine, Une vie grecque abregée de Saint Gregoire l'Illuminateur (Cod. Sin. Gr. 376), *Le Muséon* (Louvain), vol. 86 (1973), p. 125—145.
- P. Lemerle, L'histoire des Pauliciens d'Asie Mineure d'après les sources grecques, *Travaux et Mémoires* (Paris), vol. 5 (1973), p. 1—44.
- F. O. Lindeman, Une correspondance armeno-germanique, *Norsk Tidsskrift for Sprogvidenskap* (Oslo), vol. 27 (1973), p. 57—59 (ժանհայտ անգլալ համարյալ ձևի ծագումը)։
- M. Minassian, A propos d'un passage d'Eznik (p. 241), *Le Muséon* (Louvain), vol. 86 (1973), p. 341—363.
- New Testament Manuscript Traditions*, Catalogue of an Exhibition at the University of Chicago Library 1973. №№ 66—69, Armenian manuscripts.
- M. J. Osborne, *Orontes, Historia* (Wiesbaden), vol. 22 (1973), p. 515—551.
- B. Outtier, N. Serkoyan and N. Tahmizian, Recherches sur la genese de l'octoechos armenien, *Etudes gregoriennes* (Solesmes), vol. 14 (1973), p. 129—211.
- A. Pisowicz, Esquisse d'une grammaire du parler armenien de Pharpi (IIIe partie), *Folia Orientalia* (Krakow), vol. 14 (1973), p. 53—64.
- T. Scalesse, La Cattedrale di Mren in Armenia, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 383—396.
- M. E. Stone, An Armenian Tradition relating to the Death of the Three Companions of Daniel, *Le Muséon* (Louvain), vol. 86 (1973), p. 111—123.
- Michael Stone, Armenian Canon Lists—The Council of Partaw (768 C. E.), *Harvard Theological Review* (Cambridge, Mass.), vol. 26 (1973), p. 479—486.
- Michael E. Stone, The Old Armenian Version of Isaiah: Towards the Choice of the base text for an edition, *Textus* (Jerusalem), vol. 8 (1973), p. 107—125.
- M. E. Stone, Some Observations of the Armenian Version of the Paralipomena of Jeremiah, *Catholic Biblical Quarterly* (New York), vol. 38 (1973).
- A. Ter Minassian, Le mouvement revolutionnaire armenien 1890—1903, *Cahiers du monde russe et soviétique* (Paris), vol. 14 (1973), p. 536—607.
- N. Thierry, La peinture medievale armenienne, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 397—407.
- M. Van Esbroeck, Une homilie sur l'eglise attribuée à Jean de Jérusalem, *Le*

Muséon (Louvain), vol. 86 (1973), p. 283—304. [Մատենադարանի № 993 ձեռագրի ընտրիրն ու թարգմանությունը]:

A. Zarian, *Formazione e sviluppo della "Sala a cupola", XX Corso di cultura sull'*

arte ravennate e bizantina, Ravenna, 1973, p. 467—481.

A. Zarian, Gosavank, *XX Corso di cultura sull' arte ravennate e bizantina*, Ravenna, 1973, p. 483—492.

ԶԱՎԵՂԱՆ 1971—1972 ԹԹ. ՄԱՏԵՆԱԳՐՈՒԹՅԱՆ

W. Kleinbauer, Zvart'nots and the Origin of Christian Architecture in Armenia, *Art Bulletin*, vol. 54, (New York 1972), p. 245—262.

L. Leloir, La priere des Peres du Desert d'apres les collections armeniennes des apophtegmes, *Melanges liturgiques offerts au R. P. dom Bernard Botte*, Louvain, 1972, p. 311—326.

P. Marsh, Lord Salisbury and the Ottoman Massacres, *Journal of British Studies* (Hartford, Conn.), vol. 11 (1972).

D. M. Metcalf, Classification of the Trams of Levon I of Cilician Armenia, *Revue belge de Numismatique et Sigillographie* (Bruxelles), vol. 118 (1972), p. 109—126.

M. Morani, Un commento inedito al *De Natura Hominis* di Nemesio, *Rendiconti* (Istituto Lombardo, Accademia di Scienze et Lettere, Classe di Lettere e Scienze Morali e Storiche, Milano), vol. 106 (1972), p. 407—410.

M. and N. Thierry, La Cathedrale de Mren et sa decoration, *Cahiers archéologiques* (Paris), vol. 21 (1971), p. 43—77.

K. H. Yuzbashyan, Droit arménien in J. Gilissen, *Introduction bibliographique a l'histoire du droit et à l'ethnologie juridique*, Bruxelles, 1972, E 17, p. 1—25.

ՊԵՏԻ ՈՐՔԵՐՏ ԹՈՄՍՈՆ (ԱՄՆ)

ՀԱՅԱԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐ ՊԱՐՈՒՆԱԿՈՂ ԳՐԳԵՐ

Φιλίππος Κ. Φάμπου, «Ο Φραγκομαχαία της Σμύρνης, 'Ιστορική μελέτη' Δ.Θ.Ψαλ, 1970 (Ֆիլիպպոս Ֆաբոս, Զմյուռնիայի ֆրանկանոցը: Պատմական ուսումնասիրություն, Աթենք, 1970):

Աթենքի «Զմյուռնիացիների միությունը» («Ενωση Σμυρναίων») հասուկ մատենաշար ունի, որով լույս է ընծայում այդ քաղաքի պատմության, աշխարհագրության, ազգագրության նվիրված առանձին ուսումնասիրություններ: Մատենաշարի 11-րդ գիրքը նվիրված է Զմյուռնիայի ֆրանկանոցին: Ֆրանկները (Էվրոպացիները) առաջին անգամ երևացին Զմյուռնիայում XIII դարում: Ֆաբոսը համառոտակի տալիս է քաղաքի պատմությունը այդ շրջանից սկսած, խոսում այնտեղ Էվրոպական տարրի հաստատման, տարրեր ճանապարհորդների թողած նկարագրությունների մասին և այլն: Ֆրանկները Զմյուռնիայում սիստեմատիկաբար հաստատվել սկսեցին XVII դարից, կառուցապատելով իրենց թաղամասը մեծ մասամբ երկհարկանի տներով, որոնց առաջին հարկը խանութ էր, երկրորդ հարկը՝ բնակարան: Այդ տները ֆրանկական (ֆրանկական տուն) էին

կոչվում: Ֆաբոսը նշում է տարրեր ազգությունների թաղերը քաղաքում, քաղաքի հույներից հիշատակում հայերին ու նրանց հայնոցը, հրեաներին, թուրքերին և այլն, թվում քաղաքում գոյություն ունեցող առանձին հոգևոր միաբանությունները, այդ թվում և Մխիթարյաններին:

Ֆրանկների թաղամասը մամանակի բնակարանում սկսում է կորցնել իր «ֆրանկական» տեսքը, շնայած շարունակում է կոչվել հին անվամբ: Ֆրանկների տները աստիճանաբար զնվում են հատկապես հույների և հայերի, ապա նաև՝ հրեաների և թուրքերի կողմից, իսկ թաղն էլ վերածվում է առևտրական խոշոր կենտրոնի՝ գեղեցիկ խանութներով:

Գրքում թվարկվում են ֆրանկների թաղամասի շենքերը՝ ֆրանկականները, որոնց մի մասը մեծահարուստ հայերի էր պատկանում (Յուսուֆյան, Թաթիկյան, Փուլումջյան, Բաբրջյան):